

Роль органів міського громадського управління Волині і Поділля в розвитку гімназійної освіти (кін. XIX – поч. XX ст.)

Анатолій Седляр

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

За Міським положенням 1892 р., яким керувалися у своїх діях органи міського самоврядування у даний період, до їхніх обов'язків належала турбота про розвиток засобів народної освіти та встановлена законом участь в завідуванні учбовими закладами [2, с. 7]. Сюди входила й допомога закладам середньої освіти, зокрема гімназіям.

За Статутом 1871 р. гімназією була середня загальноосвітня школа з 8-річним терміном навчання. На відміну від реальних шкіл, гімназії мали класичний навчальний напрям. В них більше уваги приділялося гуманітарній освіті, вивчалися латинь та грецька мова. Лише класична гімназія була шляхом до університету – інші навчальні заклади не давали такого права.

Гімназії були основним середнім навчальним закладом у системі освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. Вони могли бути державними та приватними, причому в одному місті могли існувати заклади обох типів. Наприклад, так було в Дубно, де в 1905 р. відкрито приватну жіночу гімназію, а через чотири роки після клопотання міської думи почала роботу державна чоловіча гімназія [5, с. 50]. Зазвичай ініціатива у відкритті гімназій належала органам міського управління. Наприклад, вагомий внесок у організації середньої освіти Новограда-Волинського вніс міський голова І. Мечниковський, який добився дозволу відкрити в місті чоловічу гімназію [1, с. 268].

Середні навчальні заклади, які працювали у міських населених пунктах, завжди були переповненими і були змушені відмовляти у вступі більшій частині бажаючих вчитися. Одним з рішень цієї проблеми було відкриття паралельних відділень існуючих класів. Зазвичай при цьому розпочинали з молодших груп. Міські органи управління мали забезпечити можливість розширення гімназій, що часто означало необхідність перебудови або взагалі зведення нових приміщень. Звичайно, це супроводжувалося додатковими

витратами. Міста не могли утримувати розширені учбові установи самостійно, і були змушені просити збільшення допомоги від держави.

Фінансування середніх навчальних закладів як правило надавалося з кількох джерел. Основним з них були прибутки, отримувані від плати за навчання. Це була основа, на якій трималося господарство та видавалася заробітна плата працівникам середніх шкіл. Але як правило ці кошти не могли покрити всіх видатків. Однією з причин було те, що від плати за навчання звільнялися деякі учні (за визначенням адміністрації закладу). Тому дефіцит доводилося покривати державній скарбниці та міським органам самоврядування. Причому досить часто Міністерство народної освіти давало дозвіл на відкриття гімназій лише тоді, коли місто гарантувало їх утримання, тобто було готове покривати різницю між прибутками і видатками за власні кошти. Іншими словами, держава перекладала фінансове забезпечення освітніх установ повністю на плечі муніципальних органів. Лише у деяких випадках уряд міг надавати допомогу навчальним закладам, які утримувалися на місцеві кошти. Наприклад, це відбувалося в роки Першої світової війни. Зокрема, 3000 крб казною у 1915 р. було відпущено Летичівській думі на допомогу місцевій чоловічій гімназії [12].

Відсутність таких гарантій призводила до того, що містам забороняли відкривати училища та гімназії. Іншою причиною могла бути наявність подібних установ у сусідніх містах губернії. Це означало, що мешканці міста повинні були відправляти своїх дітей вчитися до інших населених пунктів. Але не бралось до уваги, що це під силу лише фінансово забезпеченим людям, крім того, кількість вакансій була вкрай обмеженою, і вистачало бажаючих вступити до гімназій серед місцевих жителів. Тобто наслідком була неможливість отримати середню освіту для переважної більшості міщан, не кажучи вже про населення повіту.

Потрібно відмітити, що практично всі міста (у крайньому разі – повітові центри) намагалися відкрити хоча б один середній навчальний заклад. Лише окремі населені пункти могли собі дозволити мати кілька таких установ.

Наявність гімназій та училищ мала дуже велике значення не лише для населення, але й для міських органів управління. Крім можливості отримати освіту, вони ще й приносили прибутки у муніципальну скарбницю, оскільки сприяли припливу людей, розвитку промисловості, що несло за собою збільшення податків, сплачуваних місту та зростанню його прибутків. Водночас уряд, вирішуючи питання про організацію навчального процесу в губерніях, далеко не завжди керувався побажаннями органів самоврядування. В березні 1905 р. Міністерство народної освіти повідомило генерал-губернатора, що рішення про відкриття навчальних закладів має ставитися виключно на розгляд освітнього начальства в залежності від міри необхідності в них та наявності необхідних на це коштів [10, оп. 656, спр.157, арк. 20]. Подібна ситуація була у травні 1909 р. у Луцьку, коли під час обговорення можливості відкриття нових шкіл на Волині, директор народних училищ губернії вирішив, що це місто не потребує нових середніх навчальних закладів. На той момент Луцьк мав чоловічу (372 учні) та жіночу (304 учениці) гімназії, тоді як дітей шкільного віку було близько 2000 [3, оп. 1, спр. 821, арк. 20-зв].

Взагалі, можна стверджувати, що органи міського самоврядування досить часто проявляли ініціативу в освітній галузі. В деяких випадках для відкриття нових навчальних закладів їм доводилося приймати на себе великі боргові зобов'язання. Наприклад, у 1914 р. Брацлавська дума 72700 крб призначила на побудову та облаштування чоловічої гімназії. Крім цього, ще 31500 крб було передбачено для зведення будинків початкових шкіл. Всі ці витрати склали понад 74% міського бюджету [8].

Одним із варіантів допомоги середнім школам з боку органів міського самоврядування була виплата стипендій учням або сплата за їх навчання. Кандидати визначалися міською управою. Як правило, гроші видавалися найбіднішим або найуспішнішим дітям. При цьому іноді стипендії отримували найменування на честь визначного діяча або події. Скажімо, дубенська міська влада в лютому 1911 р. на честь 50-річчя маніфесту Олександра II про

скасування кріпацтва взяла на себе уплату за навчання одного учня та однієї учениці чоловічої та жіночої гімназій [4, оп. 1, спр. 11, арк. 56].

Відсутність коштів постійно впливала на діяльність органів міського самоврядування у сфері навчання. Серед іншого це призводило до затримок платежів казни субсидій на утримання державних освітніх закладів, а також до того, що іноді міста прагнули відмовитися від допомоги середнім школам, або зменшити її. Наприклад, в 1915 р. Жмеринська міська дума постановила скоротити утримання місцевої гімназії, але губернське начальство не тільки скасувало це рішення, але й наказало збільшити витрати за цією статтею [11]. Подібна ситуація склалася в Дубно. Тут у 1909 р. на кошти міста було відкрито та забезпечувалося утримання чоловічої гімназії з усіма урядовими правами. Але грошей вистачило лише на два роки – вже 1911р. місцеві збори міських уповноважених постановили клопотати перед урядом про передачу її утримання на державний рахунок [4, оп. 1, спр. 11, арк. 182]. В лютому 1914 р. попечитель Київського учбового округу повідомив міську управу, що це клопотання підтримано, і з липня гімназія переходить на утримання казни [9, с. 304].

Певну допомогу в утриманні середніх навчальних закладів у містах надавали земства. Скажімо, Летичівська чоловіча гімназія, яка перебувала на утриманні міста, отримувала субсидію від даного самоврядування у 2000 крб [12]. Але як правило, освітні установи, які утримувалися за рахунок органів міського управління, не отримували суттєвих коштів від земств. Це слугувало об'єктом постійних нарікань з боку міських дум, оскільки міста сплачували земські збори, не отримуючи за це реальної допомоги, в тому числі – й у освітній сфері.

Крім заснування, альтернативним шляхом відкриття навчальних установ був їхній переїзд з інших міст. Так, у 1916-17 навчальному році Ольгополлю було дозволено прийняти приватну чоловічу прогімназію Н.Келлер на 5 класів, яку було переведено з Волинської губернії. Вона мала бути доведена до 8-класної гімназії шляхом щорічного відкриття одного нового класу. При цьому

утримання її (окрім плати за навчання) перекладалося на місто (2000 крб щороку) та земство (3000 крб) [13].

Органи міського громадського управління могли пропонувати різним особам статус попечителя учбових закладів. Як правило, такі пропозиції надавалися людям, які були матеріально забезпеченими та користувалися авторитетом у населення. Наприклад, влітку 1916 р. Жмеринська міська дума надала звання попечителя місцевої гімназії графу Д. Сейдену [14]. Це сприяло підвищенню авторитету навчальному закладу.

Таку ж ціль переслідували міські думи, піднімаючи клопотання перед МВС про право назвати гімназії в честь відомих осіб. Між іншим, досягти цього було нелегко. Уряд вимагав для цього чітку організацію роботи навчального закладу, відсутність проблем з його фінансуванням, престижність серед населення тощо. Тому далеко не всі подібні клопотання задовольнялися. Наприклад, весною 1913 р. уряд відхилив прохання Брацлавської думи про надання місцевій чоловічій гімназії права найменуватися ім. Дома Романових як "передчасне" [6].

Міські думи, надаючи гроші для організації шкіл, передавали їм також землю під будинки, сади тощо. При цьому вона могла бути надана безкоштовно або в орендне утримання. В останньому випадку укладався договір на певний термін.

У квітні 1909 р. попечитель Київського учбового округу на вимогу Міністерства народної освіти надав уряду проект загальної шкільної сітки. Він визначав навчальні заклади, які мали бути відкриті на державні кошти в губерніях, що входили до цього округу. Цей процес мав відбуватися поетапно. Перша черга належала початковим школам. Після їх відкриття мали бути організовані нові заклади середньої освіти, далі – вища освіта. Причому на середні школи кошти були заплановані лише після введення в дію всіх установ нижчої освіти. Це було причиною відмов клопотань ряду міських дум у наданні позик казною на відкриття гімназій на початку другого десятиліття ХХ ст., наприклад – Овруцької думи [цдіаук442-664-439-11].

Складне фінансове становище міст завжди було перешкодою активної діяльності муніципальних органів. Однак уряд лише перед Першою світовою війною почав робити реальні кроки для покращення ситуації. Одним з рішень було утворення в 1912 р. Каси міського та земського кредиту, звідки міста могли брати позики на різні проекти, в тому числі – на відкриття навчальних закладів. Того ж року за урядовою постановою покривався дефіцит між прибутками і витратами на утримання учбових закладів. Наприклад, Гайсинській думі на покриття перевитрат по міській гімназії у 1913 р. було призначено 7877 крб [10, оп. 666, спр. 47, арк. 3].

Під час Першої світової війни частина Волинської та Подільської губерній була окупована німецько-австрійськими військами. При цьому більшість державних та громадських установ із захоплених територій підлягали евакуації. До цього переліку потрапили і середні навчальні заклади. Скажімо, Рівненська чоловіча гімназія була евакуйована до Області Війська Донського. Згодом, після звільнення Рівного, вона повернулася назад. Допомогу у евакуації та відновленні навчального процесу надавали органи міського самоврядування [15]. Наприклад, міська влада Дубно надала безкоштовно земельний наділ в центрі міста для чоловічої гімназії, чиє приміщення було зруйноване в ході бойових дій [4, оп. 1, спр. 12, арк. 209-зв]

Серед інших губерній, які входили до Київського учбового округу, Волинська та Подільська займали останні місця у справі організації середньої освіти. Наприклад, на 1911 р. за кількістю жіночих середніх навчальних закладів Подільська губернія перебувала останньою. У всіх жіночих гімназіях Поділля на той час навчалось 2303 учениці, тоді як у Київській губернії – 8243, Полтавській – 7070, Чернігівській – 5063. Однією з причин цього була більша допомога школам цих губерній з боку земств та міст. В 1911/12 навчальному році з міських сум видано субсидій жіночим гімназіям Київського округу 46183 крб, в т.ч. на Поділлі (8 гімназій) – лише 3240 крб [7].

В досліджуваній період ситуація у середній освіті на Волині та Поділлі залишала бажати кращого, особливо наприкінці XIX ст. Лише в останні роки

перед Першою світовою війною організація середніх шкіл у цих губерніях дещо активізується. Однак незадовільний стан міських бюджетів не дозволяв розгорнути активну роботу у цій області. Держава також не поспішала виділяти на це значні кошти. Тому середні навчальні заклади міст Волинської та Подільської губерній не могли забезпечити місцями всіх бажаючих, а дані губернії лишалися серед інших українських на останніх місцях за цим показником.

Джерела і література

1. Вітренко В. З історії створення новоградволинської гімназії // Житомиру – 1120 (884 – 2004): Науковий збірник "Велика Волинь": Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т.31 / Гол. ред. М.Ю.Костриця. – Житомир: Косенко, 2004. – 512 с.
2. Грасс В. Справочная книга для городских общественных управлений. – Чернигов, 1900. – 394 с.
3. Державний архів Волинської області: Ф. 3: Луцька міська управа.
4. Державний архів Рівненської області: Ф.359: Дубенське міське громадське управління.
5. Мельничук Г. Дубнівське міське спрощене громадське управління та його діяльність // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне, 1993.
6. Подолянин. – 1913. – 5 апр.
7. Там само. – 13 июня.
8. Подолянин. – 1914. – 2 фев.
9. Савчук П. Проблеми розвитку освіти на Волині початку ХХ ст. (на прикладі діяльності Дубенського міського спрощеного громадського управління) // Житомиру – 1120 (884 – 2004): Науковий збірник "Велика Волинь": Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т.31 / Гол. ред. М.Ю.Костриця. – Житомир: Косенко, 2004. – 512 с.

10. Центральний державний історичний архів України, м.Київ: Ф. 442:
Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора.
11. Юго-Западный край. – 1915. – 4 июня.
12. Юго-Западный край. – 1916. – 14 июня.
13. Там само. – 21 июля.
14. Там само. – 5 авг.
15. Там само. – 15 авг.